

DOI: 10.31558/2307-2318.2023.4.6

УДК 631.11

JEL: O10, Q13

Томчук О.В.

доктор економічних наук, професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

ORCID: 0000-0002-1817-7483

o.tomchuk@donnu.edu.ua

Поліщук Н.О.

обліковець ПОСП «Нападівське»

ПРОБЛЕМИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджуються основні проблеми конкурентоспроможності аграрних підприємств України під час воєнного стану. Здійснено аналіз функціонування аграрних підприємств в умовах війни на основі SWOT-аналізу, а також проаналізовано динаміку випуску продукції рослинництва та тваринництва, вартісної структури сільського господарства.

Ключові слова: проблеми конкурентоспроможності аграрних підприємств під час воєнного стану, структура аграрного господарства, динаміка, світовий ринок агропродукції

Рис. - 2, Табл. - 2, Літ. - 12.

O. Tomchuk

Doctor of Economics, Professor,
Vasyl' Stus Donetsk National University

ORCID: 0000-0002-1817-7483

o.tomchuk@donnu.edu.ua

N. Polishchuk

Accountant of POSP "Napadivske"

PROBLEMS OF THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE DURING THE TIME OF MARITAL STATUS

The article examines the main problems of the competitiveness of agricultural enterprises of Ukraine during the martial law. An analysis of the functioning of agrarian enterprises in the conditions of war was carried out on the basis of a SWOT analysis, as well as the dynamics of the production of plant and animal products, the value structure of agriculture was analyzed

Key words: problems of the competitiveness of agricultural enterprises during martial law, the structure of the agricultural economy, dynamics, the world market of agricultural products.

Fig. - 2, Tab. - 2, Ref. - 12.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення конкурентоспроможності сучасних аграрних підприємств зумовлена складністю ведення сільського господарства та необхідністю підлаштовуватися до мінливих потреб та очікувань споживачів, підприємств харчової промисловості та роздрібних торговців. Ведення агробізнесу повсюдно піддається тиску через зміну клімату, підвищення ерозії ґрунту та втрати біорізноманіття, а, також, зміну смаків споживачів до їжі та занепокоєння щодо способів її виробництва. В цих складних умовах аграрні підприємства повинні успішно виділятися серед конкурентів, формуючи та розвиваючи власні конкурентні переваги. Невизначеність і непередбачуваність зовнішнього середовища значно ускладнює вибір суб'єктами господарювання стратегії поведінки на ринку та негативно впливає на ефективність їх діяльності та рівень їх конкурентоспроможності. Для України конкурентоспроможні аграрні підприємства мають важливе значення, адже аграрний сектор формує основну частину експортного потенціалу країни. Сьогодні українські аграрії перебувають у надскладних умовах ведення бізнесу під час повномасштабної війни. Порушення логістики, знищення виробничих потужностей, масове замінування земель, закриття морських портів, неможливість вивезення експортної продукції – це ті проблеми, які погіршують становище аграрних підприємств на світовому ринку. Тому дослідження сучасного спектру проблем із конкурентоспроможністю аграрних підприємств є актуальним для розуміння майбутнього розвитку галузі та потреб для її відновлення.

Постановка завдання. Обґрунтування проблем конкурентоспроможності аграрних підприємств під час воєнного стану. Сформована мета передбачає виконання наступних завдань дослідження:

- 1) проаналізувати стан розвитку аграрної галузі;
- 2) виконати SWOT-аналіз діяльності аграрних підприємств;
- 3) сформувані перелік основних проблем конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні технології мають величезні темпи зростання, потреби споживачів зростають з максимальною геометричною прогресією, тому завдання кожного підприємства – бути конкурентоспроможним, мати конкурентні переваги, щоб вижити на світовому ринку. Незважаючи на те, що концепція конкурентоспроможності досліджується протягом тривалого часу, Т. Павлюк та В. Нода зазначають, що все ще існують питання, які необхідно вивчати настільки швидко, наскільки це дозволяє ринок, щоб підприємства могли максимізувати прибуток. В умовах сучасного глобального економічного розвитку, який характеризується конкуренцією та надзвичайно швидкими темпами розвитку, важливою складовою конкуренції можна вважати вектор орієнтації на потреби споживачів і клієнтів [1].

Е. Фуйор, Т. Завацька та І. Максим зазначають, що вивчення конкурентів і умов конкуренції потрібне підприємству в першу чергу для того, щоб визначити, в чому його переваги і недоліки в порівнянні з конкурентами, і зробити висновки для розробки власної успішної конкурентної стратегії і збереження конкурентних переваг [2].

В. Р. Бойдуник та Н. М. Бойдуник у концепті формування конкурентоспроможності аграрних підприємств виділяють фактори формування внутрішніх та зовнішніх конкурентних переваг. Так, автори визначаються, що внутрішні конкурентні переваги – це особливості внутрішньої сторони діяльності сільськогосподарського підприємства, які перевершують аналогічні властивості найближчих та найбільш значущих конкурентів. Автори перераховують такі внутрішні

переваги: виробничі, технологічні, класифікаційні, організаційні, управлінські, інноваційні, результативні, економічні, географічні. При цьому зовнішні конкурентні переваги базуються на здатності сільськогосподарських підприємств створювати більш значні цінності для споживачів своєї продукції, що створює можливості більш повного задоволення їх потреб, зниження витрат та підвищення ефективності їх діяльності. Зовнішні вигоди включають інформаційні, конструктивні, якісні, економічні вигоди, сервісні, цінові, збутові, комунікаційні. Конкурентоспроможність підприємства – це здатність швидко, дешево і якісно виробляти і продавати свою продукцію, реалізуючи її в достатній кількості, з високим рівнем технологічного обслуговування. Конкурентоспроможність підприємства розглядається як відносна ознака, яка проявляється в конкурентних умовах як здатність використовувати необхідні ресурси та виробляти з них конкурентоспроможний продукт, визначається продуктивністю використання виробничих ресурсів, визначає позицію на ринку і залежить від характеристик галузі та країни. Отже, конкурентоспроможність підприємства визначає здатність утримувати та розширювати свої конкурентні позиції на ринку, впливати на ринкову ситуацію, пропонуючи якісні послуги чи продукцію, задовольняти конкретні вимоги споживачів, забезпечуючи ефективність свого функціонування [3].

Теоретичні аспекти формування конкурентоспроможності вказують на необхідність врахування факторів середовища, у якому працює аграрне підприємство. У той же час в умовах воєнного стану більшість факторів мають непередбачуваний та непрогнозований характер, а їх вплив є значущим (іноді – екзистенційним), тому необхідний постійний моніторинг та визначення глибини проблем конкурентоспроможності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз основних проблем конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Розв'язана росією війна проти України наклала відбиток на економіку країни, зокрема на сільське господарство. Порушення ланцюгів постачання та сільськогосподарського виробництва вже завдало значної шкоди людям, економіці та довкіллю України. Незважаючи на ці труднощі, перед країною стоїть завдання відновити конкурентоспроможність сільського господарства та досягнення його сталості. Необхідно відзначити, що аграрне виробництво є ключовою галуззю українського експорту. Згідно з даними за 2021 рік [4], аграрний експорт досяг 27,8 млрд доларів США, що склало 41% від загального обсягу експортованих товарів. А потреба підтримувати рівень виробництва та безпечні ланцюжки постачання сільськогосподарської продукції стала глобальною проблемою. Україна є одним із провідних світових виробників та експортерів сільськогосподарської продукції. Вона відіграє вирішальну роль у постачанні олійних культур і зерна на світовий ринок (табл. 1).

У 2021 році країна експортувала понад 46% світового виробництва соняшнику та соняшникової олії та понад 45% соняшникового шроту. Країна посідає третє місце у світі за експортом ріпаку, третє за експортом ячменю (13% світового експорту), третє за експортом кукурудзи (13% світового експорту).

Але протягом 2022 року ці показники суттєво змінилися. За оцінками KSE (Київської школи економіки) [6], непрямі втрати сільського господарства через війну станом на 24 квітня 2023 року оцінені в 31,5 млрд доларів, а прямі збитки оцінені в 8,7 млрд доларів. Тож, загальні збитки сягають розміру 40,2 млрд. дол.

Частково або повністю знищено понад 84 тис. одиниць обладнання та техніки, орієнтовна вартість яких становить 2,9 млрд доларів. Пошкоджено або зруйновано

зерносховища загальною місткістю 9,4 млн тонн. Вартість тваринницьких ресурсів, втрачених сільськогосподарськими виробниками, становить приблизно 362 млн дол [7]. За оцінками близько 5 млн гектарів сільськогосподарських угідь (або 15% ріллі) в Україні, залишаються замінованими [8]. За підрахунками Всеукраїнської аграрної ради, для відновлення деяких напрямків аграрного сектора знадобиться до п'яти років [9].

Таблиця 1 - Місце України на світових ринках аграрної продукції у 2021 році

Назва продукту	Місце на світовому ринку	Обсяги експорту	Частка світового ринку
Олія соняшникова	1	5,1 млн т	46%
Соняшниковий шрот	1	4,2 млн т	45%
Просо	1	168,4 тис. т	37%
Ячмінь	3	5,7 млн. т	13%
Кукурудза	3	24,7 млн т	13%
Ріпак	3	2,7 млн. т	10%
Пшениця	5	20,1 млн. т	10%
Мед	5	57,8 тис т	8%
Волоський горіх	5	35,8 тис т	7%
Соя	6	1,1 млн т	1%

Джерело: складено автором за [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Для розуміння економічної складової конкурентоспроможності українських аграрних підприємства виконаємо аналіз динаміки економічних рахунків індустрії сільського господарства (за статистичними даними Державної служби статистики України [10] на рис. 1.

Рисунок 1 - Обсяги випуску продукції рослинництва та тваринництва за 2011-2022 роки, млрд. грн.

Джерело: складено автором за [10].

Слід зазначити, що у 2022 році обсяг виробництва продукції рослинництва в реальних цінах сягнув рівня 811,1 млрд грн, що у 4,7 рази перевищує значення цього показника у 2011 році (172,7 млрд грн). Також спостерігаємо зростання вартості продукції тваринництва з 76,3 млрд грн у 2011 році до 243,6 млрд грн у 2022 році, тож загальне зростання за цей період склало 3,2 рази. Проте загальний обсяг виробництва українських агропідприємств зріс у 2011-2021 роках з 249 млрд грн до 1,3 трлн грн з наступним скороченням через активізацію бойових дій до 1,0 трлн грн у 2022 році. Таким чином, у 2022 році спостерігаємо значне скорочення обсягів випуску продукції із 1337,8 млрд. грн до 1054,7 млрд грн., тобто на 16%.

На рис. 2 наведемо зміни в структурі аграрного господарства України за обсягом виробництва в гривнях.

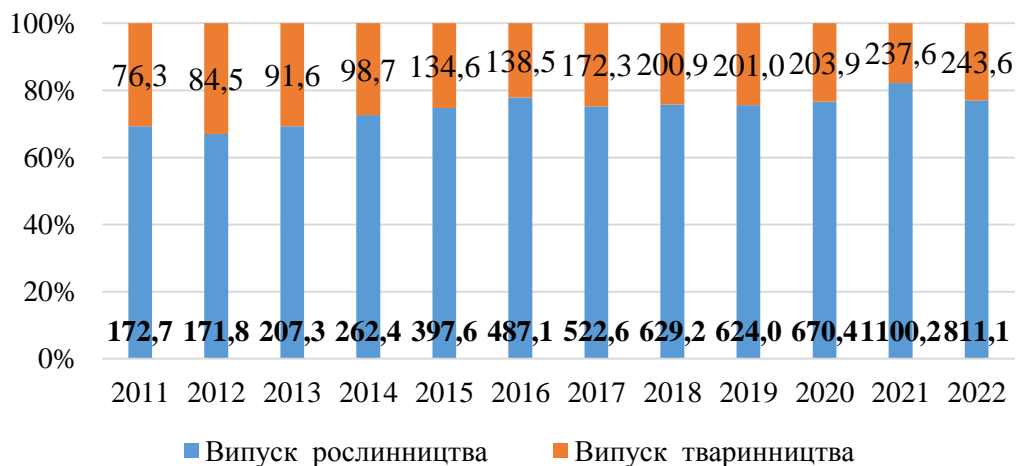

Рисунок 2 - Динаміка вартісної структури сільського господарства України за 2011-2022 роки

Джерело: складено автором за [10].

Аналізуючи зміни у вартісній структурі сільського господарства, слід зазначити, що більшість сільськогосподарської продукції, що виробляється - це продукція галузі рослинництва. Так, у 2011 році рослинництво становило 69% від загального виробництва сільськогосподарської продукції, у 2021 році рослинництво становило вже 82% від загального виробництва сільськогосподарської продукції з падінням у 2022 році до 77%. Такі зміни пояснюються тим, що Україна знайшла ринки збуту зернових культур, що дало змогу посилити експортний потенціал сільськогосподарських підприємств. А в цілому Україна склала стійкий імідж житниці Європи, що дозволило їй ефективно конкурувати на ринках зерна.

Згідно з моделюванням KSE, деякі галузі не досягнуть довоєнного рівня навіть через сім років після закінчення військового стану. Залежно від ринкових сил очікується, що сектори соняшнику, ячменю та пшениці відновляться до 2040 року. Виходячи з поточних тенденцій світового ринку та рівня воєнних збитків, очікується, що сектори кукурудзи, жита, вівса та ріпаку відновляться до 2050 року, очікується зростання пшениці, ячменю та соняшнику, тоді як виробництво сої, схоже, значно скоротиться. Це означає, що сільському господарству України може знадобитися до 20 років, щоб відновитися від руйнувань, спричинених російськими військовими атаками [11].

На Україну чекають найважчі періоди сівби за всю історію її незалежності,

особливо для нещодавно звільнених територій від російської окупації, наслідки якої відчуватимуться ще довго після закінчення війни. Це створює складну ситуацію і невизначене майбутнє для селян на звільнених територіях. Через низькі ціни реалізації зернових і технічних культур у 2022 р. більшість агропідприємств реалізували невеликі обсяги продукції власного виробництва – лише для задоволення нагальних потреб. Велика частина продукції залишилася на складах для реалізації. Тому фінансова звітність компаній за 2022 рік виглядає менш привабливо, ніж у попередні роки, тому отримати банківський кредит компанії також складніше. Беручи до уваги звітність, банки вважають, що видавати кредит невігідному клієнту ризиковано. Кредитні ліміти розраховуються автоматично, за заданими параметрами з урахуванням прибутку за певний період. Алгоритми, за якими банки приймають рішення про кредитування, не враховують специфіку сільськогосподарських підприємств чи умов, характерних для воєнного часу [12].

Через брак фінансових ресурсів змінився і порядок підготовки до посівної. Якщо до війни селяни купували насіннєвий матеріал на початку осені, то тепер – навесні, перед посівом, очікуючи падіння цін, які зросли в середньому на 15-20%. Крім того, на прибутки особливо вплинуло знищення шляхів логістики внаслідок війни. Дрібні фермери транспортували свою продукцію через місцевих перевізників, які завантажували її на потяги, що прямували до портових міст Одеси чи Миколаєва на півдні України. Звідти зерно на баржах відправляли до світових торгових шляхів. Зараз, коли регулярні залізничні та морські перевезення перервані через окупацію росією частини півдня України та часткову блокаду її територіальних вод, логістика значно подорожчала. Якщо транспортування українського зерна на ринок морем обходиться виробникам в середньому в 35 доларів за тонну, то транспортування зерна автотранспортом може коштувати до 100 доларів за тонну. Українська влада та міжнародні партнери вживають усіх необхідних заходів для успішного експорту зерна за кордон. Незважаючи на зусилля української влади та міжнародних партнерів щодо підтримки торгівлі, росія продовжує нав'язувати свою військово-морську присутність в українських територіальних водах і затримувати комерційні судна. Ці акти агресії, хоч і віддалені від поля бою, мають значний вплив на українських виробників і трейдерів сільгосппродукції. Водночас ДП «Укрзалізниця» активно розвиває співпрацю з європейськими залізницями з метою налагодження прямих перевезень вантажів з України до Європи. Однак, транзитні шляхи через сусідні країни, також, ризикують бути повністю заблокованими, оскільки румунські, польські та болгарські фермери протестують проти ввезення на їх територію дешевої української сільськогосподарської продукції. Така ситуація зумовлена тим, що надлишок пропозиції на ринку фактично змушує українських сільгоспвиробників продавати свою продукцію за низькими цінами, які навіть не покривають собівартості її виробництва [12].

На початку 2023 року багато аграріїв планували сіяти культури, орієнтуючись на олійні, але світові котирування вказують на зниження цін на ріпак, соняшник та сою. Порівняно з технічними культурами низькі ціни реалізації зернових у 2022-2023 фінансовому році вже вплинули на структуру посівів у 2023 році, зменшивши ринкову частку зернових. У 2023 році можливе перевиробництво технічних культур і, як наслідок, зниження цін на їх реалізацію. Також можливий дефіцит зерна.

Тож, зважаючи на вищенаведене у таблиці 2 виконаємо SWOT-аналіз функціонування аграрних підприємств України.

Проведений аналіз дозволяє визначити, що аграрні підприємства наразі працюють в кризових умовах, які мають негативний вплив на рівень

конкурентоспроможності. Тож, серед основних проблем забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств необхідно відзначити:

- 1) неможливість стратегічного планування, так як тривають активні бойові дії;
- 2) зниження виробничого потенціалу – втрата землі, машин і обладнання;
- 3) зниження позицій на світових ринках – заміщення експортних поставок України Канадою та країнами ЄС;
- 4) руйнування логістичних шляхів внаслідок війни;
- 5) ембарго на продукцію з України, Польщі, Румунії та Словаччини;
- 6) інфляція, яка зумовлює зростання витрат підприємств, що понижує конкурентоспроможність продукції, подорожчання імпортованого насіння та добрив;
- 7) брак коштів та недоступність залучення кредитних та інвестиційних коштів;
- 8) зниження світових цін на продукцію;
- 9) призупинення технологічних та інноваційних удосконалень.

Таблиця 2 - SWOT-аналіз функціонування аграрних підприємств України в умовах війни

Сильні сторони	Слабкі сторони
Внутрішні фактори	
<ul style="list-style-type: none"> • Сприятлива географія • Кліматичні умови • Наявний земельний капітал • Виробничі потужності • Потужний експортний потенціал 	<ul style="list-style-type: none"> • Замінування земель • Знищені виробничі та складські потужності • Ускладнений експорт • Зростання цін на паливо та насіння • Ускладнений доступ до кредитних та інвестиційних ресурсів • Неможливість стратегічного довгострокового прогнозування через непередбачуваний характер військових дій
Зовнішні фактори	
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> • Стійкий попит • Зростання світового населення • Акцентування покриття внутрішніх потреб у рамках продовольчої безпеки • Інноваційний розвиток сільськогосподарського виробництва • Технологічність • Сталий розвиток галузі • Державна підтримка за сприяння міжнародних організацій у відновленні • Реформування галузі • Посилення переробних циклів для забезпечення внутрішніх потреб та вихід на ринок із готовими виробами з доданою вартістю 	<ul style="list-style-type: none"> • Втрата позицій на світових ринках • Тривалі активні військові дії • Надзвичайні лиха, які можуть суттєво погіршити стан земельних фондів (наприклад, аварія на ЗАЕС) • Відсутні зернові коридори, ембарго сусідніх країн • Зростання інфляції • Тривалий період відновлення

Джерело: складено автором.

Як бачимо, нинішні головні проблеми конкурентоспроможності аграрних підприємств наразі пов'язані із впливом війни на галузь. Складні проблеми включають заміновані території, втрату землі, техніки, врожаю та вузькі зернові коридори – це лише частина викликів, з якими зіткнулися українські аграрії у 2022-2023 роках, і наступний сільськогосподарський рік має бути не менш напруженим для українського агросектору.

Висновки. Україна як держава зацікавлена у конкурентоспроможності аграрних підприємства через те, що вони є ядром експортного потенціалу та можуть стати центральними рушійними силами післявоєнного відновлення. До 2022 року конкурентоспроможність українських аграріїв на світових ринках зростала, про що свідчить досягнення лідерських позицій на ринках олії, зернових, меду, волоського горіху тощо. Широкомасштабне вторгнення у 2022 році спричинила значні втрати сільськогосподарських підприємства, що негативно вплинуло і на конкурентоспроможність компаній, які потерпають від російських атак. Такий стан галузі потребує широкої державної підтримки задля максимально швидкого відновлення, яка повинна бути націлена на:

1) відновлення критичної транспортної інфраструктури, такої як залізниці, дороги та внутрішні водні шляхи, щоб допомогти відновити нормальну логістику в деяких частинах країни та прискорити відновлення експорту;

2) прискорення розмінування сільськогосподарських угідь, особливо на звільнених територіях, які знаходяться поза зоною дії артилерійських систем держави-агресора;

3) будівництво додаткових терміналів для сільськогосподарської продукції поблизу державного кордону України з країнами ЄС та розширення пропускної спроможності автомобільної та залізничної інфраструктури;

4) підвищення рівня переробки сільськогосподарської сировини. Підприємства аграрного сектору є достатньо конкурентоспроможними виробниками і можуть самостійно розширювати свій виробничий потенціал та інвестувати в переробні підприємства.

5) пріоритетизація розвитку тваринницької галузі.

Рівень конкурентоспроможності аграрних підприємств в Україні має пряму залежність із тривалістю активної фази війни. Чим швидше Україна здобуде перемогу, тим швидше відновлювальні процеси сприятимуть посиленню конкурентоспроможності українських сільськогосподарських підприємств, формуванню довгострокових стратегій та відновлення їх позицій на світових ринках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Pavliuk T., Noda V. Analysis of competitiveness and competitive advantages in today's market conditions. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*. 2020. №2(12), pp. 91-104. URL: <https://management-journal.org.ua/index.php/journal/article/view/194>.
2. Fuior E., Zavatki T., Maxim I. Competitiveness of the enterprise: the essence and methods of evaluation. The yearbook of the "GH. ZANE" institute of economic researches. Gheorghe Zane Institute for Economic and Social Research. 2019. Vol. 28(1), pages 33-50. URL: <https://www.proquest.com/openview/82f795c92d25f4dadbe64d62d5fff516/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2032623>.
3. Бойдуник В. Р., Бойдуник Н. М. Конкурентоспроможність

сільськогосподарського підприємства: методологія аналізу дефініції. *Актуальні проблеми розвитку регіональної економіки*. 2020. том. 2 № 16. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/aprde/article/view/4594>.

4. Григоренко Є., Шніцер М. Як після війни Україна має відновлювати економіку та бізнес. *Forbes*. 15.12.2022. URL: <https://forbes.ua/money/yak-pisslya-viyini-ukraina-mae-vidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennya-deloitte-15122022-1050>.

5. Місце України у світовому агроекспорті. 2022. URL: <https://dia.dp.gov.ua/en/ukraines-place-in-world-agro-exports/>. (дата звернення: 17.10.2023)

6. Огляд збитків та втрат в АПК. KSE. 2023. URL: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-ta-vtrat-v-apk/>.

7. Dankevych V. The Road to Restoration: Post-War Recovery of the Ukrainian Agricultural Sector. *Foodtank*. 2023. URL: <https://foodtank.com/news/2023/03/post-war-recovery-of-the-ukrainian-agricultural-sector/>.

8. В Україні замінували орієнтовно 15% всіх сільськогосподарських угідь. *Agropolit*. 2023. URL: <https://agropolit.com/news/25008-v-ukrayini-zaminuvali-oriyentovno-15-vsih-silskogospodarskih-ugid>.

9. На відновлення окремих підгалузей агросектору знадобиться до 5 років. *Uacouncil*. 2023. URL: <https://uacouncil.org/uk/post/na-vidnovlenna-okremih-pidgaluzej-agrosektoru-znadobitsa-do-5-rokiv>.

10. Економічні рахунки сільського господарства (рахунок виробництва та рахунок утворення доходу) (2011-2022) . Державна служба статистики. 2023. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/ersg/ersg_2022_ue.xlsx.

11. Some sectors of Ukraine's agro-industrial complex will not return to pre-war levels even after seven years of peace. *KSE*. URL: <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2023/06/15/kse-agricultural-outlook-ukraine>.

12. Ukrainian farmers face another planting season filled with mines and market challenges – but also hope to reap wartime solutions. URL: <https://rubryka.com/en/article/posivna-2023>.

REFERENCES

1. Pavliuk, T., Noda, V. (2020) Analysis of competitiveness and competitive advantages in today's market conditions. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*. 2(12), 91-104. URL: <https://management-journal.org.ua/index.php/journal/article/view/194>.

2. Fuior, E., Zavatki, T., Maxim, I. (2019). Competitiveness of the enterprise: the essence and methods of evaluation. *The yearbook of the "GH. ZANE" institute of economic researches. Gheorghe Zane Institute for Economic and Social Research*, Vol. 28(1), 33-50. URL: <https://www.proquest.com/openview/82f795c92d25f4dadbe64d62d5fff516/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2032623>.

3. Boidunyk, V. R., Boidunyk, N. M. Competitiveness of an agricultural enterprise: definition analysis methodology. *Actual problems of regional economic development*, 2020, том. 2, 16. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/aprde/article/view/4594>.

4. Hryhorenko, Ye., Shnitser, M. (2022). As after the war, Ukraine should restore the economy and business. *Forbes*, 15.12.2022. URL: <https://forbes.ua/money/yak-pisslya-viyini-ukraina-mae-vidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennya-deloitte-15122022-1050>.

ukraina-mae-vidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennya-deloitte-15122022-10501.

5. Dia. Holovne upravlinnya statistiki Dnipropetrovskoi oblasti. (2022). Ukraine's Place in World Agro Exports. URL: <https://dia.dp.gov.ua/en/ukraines-place-in-world-agro-exports/>.
6. KSE (2023). Overview of Losses and Damages in Agro-Industrial Complex. URL: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-ta-vtrat-v-apk/>.
7. Dankevych, V. (2023). The Road to Restoration: Post-War Recovery of the Ukrainian Agricultural Sector. Foodtank. URL: <https://foodtank.com/news/2023/03/post-war-recovery-of-the-ukrainian-agricultural-sector/>.
8. Agropolit. (2023). Approximately 15% of All Agricultural Lands Mined in Ukraine. URL: <https://agropolit.com/news/25008-v-ukrayini-zaminuvali-oriyentovno-15-vsih-silskogospodarskih-ugid>.
9. Uacouncil. (2023). It Will Take Up to 5 Years to Restore Certain Sub-Sectors of the Agricultural Sector. URL: <https://uacouncil.org/uk/post/na-vidnovlenna-okremih-pidgaluzej-agrosektoru-znadobitsa-do-5-rokiv>.
10. State Statistics Service. (2023). Economic Accounts of Agriculture (Production and Income Accounts) (2011-2022). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/ersg/ersg_2022_ue.xlsx.
11. Agroberichten Buitenland (2023). Certain Sectors of Ukraine's Agro-Industrial Complex Will Not Return to Pre-War Levels Even After Seven Years of Peace. URL: <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2023/06/15/kse-agricultural-outlook-ukraine>.
12. Rubryka. (2023). Ukrainian Farmers Face Another Planting Season Filled With Mines and Market Challenges – But Also Hope to Reap Wartime Solutions. URL: <https://rubryka.com/en/article/posivna-2023/>.